

MUNZUR VE ANA FATMA ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN TUNCELİ'DE SU KÜLTÜ

WATER CULT IN TUNCELİ THROUGH EXAMPLES OF MUNZUR AND ANA FATMA

Onur KÖSE * Öz

* Yüksek Lisans Öğrencisi,
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
onurkose62@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7593-1799
Muğla / TÜRKİYE

Tunceli halk inancı içerisinde köklü bir geçmişe sahip su kültürü, geçmiş inançların yörede yaşayan izlerine önemli bir örnektir. Eski Türk inanışlarından Anadolu'ya taşınan ve buradaki kadim inançlarla da harmanlanan su kültürü, yörede pek çok kutsal mekânda ve ritüelde kendisini göstermektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışma, yöre kutsal mekânları Munzur Gözeleri ve akarsuyu ile Ana Fatma ziyaretlerini inceleyerek, su kültürünün İslam'la harmanlanarak, Alevi/Kızılbaş inancı içerisinde nasıl yeniden anlam kazandığını ve sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Yörede bu iki kutsal mekân inancı içerisindeki su kültürü aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmamız içerisinde ilk olarak eski Türklerde mevcut su kültürü incelenmiştir, ardından Tunceli yöresindeki su kültürüne genel anlamda değinilmiştir. Son olarak Munzur ve Ana Fatma ziyaretleri, bu ziyaretlerdeki su kültürü ve ilişkili olduğu diğer kültürler ele alınmıştır. Eski Türklerde mevcut su inanesinin, Tunceli'de Munzur ve Ana Fatma üzerinden yeniden anlam kazandığı sonucuna varılmıştır. Akarsu kenarında yapılan kurban, saç ve çıra ritüelleri gibi, eski Türk inanç dünyası içerisindeki ritüellerin Tunceli'deki yansımaları tespit edilmiştir. Bu anlamda söz konusu inançsal ve kültürel yansımalar, tarihsel verilerle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ana Fatma, Eski Türkler, Kutsal Mekân, Munzur, Su Kültü, Tunceli

Keywords

Ana Fatma, Ancient Turks, Munzur, Sacred Place, Tunceli, Water Cult

Abstract

The water cult, which has a long history in Tunceli folk belief, is an important example of the traces of past beliefs living in the region. The water cult, which was carried to Anatolia from ancient Turkish beliefs and blended with the ancient beliefs here, manifests itself in many sacred places and rituals in the region. The study we conducted in this direction reveals how the water cult gained a new meaning from the Alevi/Kızılbaş belief by examining the local sacred places Munzur Springs and the river and Ana Fatma holy places. The water cult within these two sacred places in the region was tried to be enlightened. For this purpose, in our study, firstly, the existing water cult in the old Turks was examined, then the water cult in the Tunceli region was mentioned in general terms. Finally, the holy places of Munzur and Ana Fatma, the water cult and other related cults in these holy places are discussed. It has been determined that the existing water possessor in the old Turks gained a new meaning in Tunceli through Munzur and Ana Fatma. The reflections of the rituals in the old Turkish belief world in Tunceli, such as the sacrifice, hair and kindling rituals performed by the river, have been determined. In this sense, the religious and cultural reflections in question have been tried to be explained together with historical data.

Başvuru/Submitted: 20/03/2021

Kabul/Accepted: 17/11/2021

* Bu çalışma Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından "Tunceli Yöresindeki Eski Türk İnançlarının İzleri" başlıklı 19/093/05 numaralı projeye desteklenmiştir.

GİRİŞ

Tunceli, Doğu Anadolu Bölgesinde, kuzeyinde Erzincan, güneyinde Elâzığ ve doğusunda Bingöl illeriyle çevrilidir. Munzur Dağları, Karasu Irmağı, Keban Baraj Gölü ve Bingöl Dağları yörenin doğal sınırlarını oluşturmaktadır (Işık, 2012a, s. 7). Merkez ilçe dışında Ovacık, Hozat, Pülümür, Pertek, Çemişgezek, Mazgirt ve Nazımiye olmak üzere yedi ilçesiyle beraber, yüz ölçümü 7432 km²'dir (Tuncel, 2012, s. 380). İlin toplam nüfusu, TÜİK'in Şubat 2021 verilerine göre 83.443'tür (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuculari-2020-37210>, Erişim Tarihi 16.03.21). Yörenin tarihsel ismi "*Dersim*"dir. 1936 senesinde çıkarılan 2884 sayılı yasa ile ilin adı "*Tunceli*" yapılmıştır (Koç, 2016, s. 66-67).

Yöre binlerce yıllık bir tarihsel derinliğe sahiptir. Yapılan sınırlı arkeolojik çalışmalarla Sümer, Hitit, Asur, Urartu ve Roma dönemlerine ait kalıntılara ulaşılmıştır. Ayrıca yöredeki mağara, oyuk ve kayalık yapılarda da eski çağlara ait yaşam izlerine rastlanmaktadır. Bu anlamda yörenin tarihini daha da gerilere götürmek mümkündür. Çemişgezek ilçesi Pulur Höyük'te yürütülmüş çalışmalar sonucu 13 tabakalık bir yerleşim yerinde Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağı'nda yörede iskânın olduğu saptanmıştır (Elpe, 2014, s. 2-3).

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri Tunceli yöresi tarihinde önemli etkilere yol açmıştır. Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'yu yurt edinmek amacıyla kitlesel akınlar da başlamıştır. Mengücek beyliği Tunceli topraklarının kuzey bölgelerini, Çubukoğulları Beyliği de güney bölgelerini etki altına almışlardır. Daha sonra Anadolu beyliklerinin içinde yöreye hâkim olmak adına çekişmeler yaşanmıştır. Ardından Danişmendlilerin ve Anadolu Selçuklularının yörede etkisi söz konusudur. Kısa zaman sonra Moğol akınları önünden kaçan Türk kitlelerinin de yöreye nüfuzu görülür. Moğolların Anadolu akınlarında Tunceli'nin sarp coğrafyası, pek çok halka sığınak olmuştur. Tarihsel seyir içerisinde İlhanlı, Timurlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı hâkimiyet çabaları yörede birbirini izlemiştir (Yinanç, 1944, s. 133-134; Taş, 2012, s. 68). Tunceli yöresi tarihsel seyrini etkileyen bir diğer durum da yöredeki Alevi/Kızılbaşlık olmuştur. Safevilerin 1514 Çaldıran savaşına kadar bölgede etkili oluşu görülür. Daha sonra yörede Osmanlı adına idari kontrolün yerel güçlerde oluşu bilinmektedir (Şerefhan Bitlisi, 2016, s.133; Taş, 2014, s. 67). Öte yandan, yörenin coğrafi yapısı ve kültürel kimliği yüzünden devlet otoritesiyle hiçbir zaman bağdaşık olmadığı da görülmüştür. Bu durum tarihin eski zamanlarından son yüzyıla kadar böyle devam etmiştir. Farklı kültürlerin ve inançların karşılaştıkları baskı ve yaşadıkları çatışmalar sonucu sığındıkları bir coğrafya olma durumu söz konusu olmuştur. Bu durumda yörede özgün bir sosyolojik yapı doğurmuştur.

Tunceli günümüzde Alevi/Kızılbaş nüfusun, şehir halkının yaklaşık %90'ını oluşturması bakımından önemli bir yerdir. Şehrin güney bölgelerindeki bazı Sünni köyler dışında, ekseriyetle Alevi/Kızılbaş kültürü yörede baskındır (Gültekin, 2007, s. 121). Yörede Alevi/Kızılbaşlık içerisinde kadim inançların izlerine rastlamak mümkündür. Atalar, ocak, dağ, kaya, ağaç, su gibi birtakım kültleri ve tabiat inanışlarının yansımalarını görebilmekteyiz. Alevi/Kızılbaşlık içerisinde kültler çevresinde yükselen mistik ve dini anlatılar görülür (Deniz, 2014, s. 58-59). Tabiattaki

canlıların kutsallığı, doğal kutsal mekân ve kült alanları, doğada birtakım ilahi ruhların olduğu inancı, Alevi/Kızılbaşlık ve Tunceli yöresinde önemli yer tutar (Saltık, 2012, s.59). Bu anlamda su kültü de önemli bir inançsal ve kültürel motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek ilişkili olduğu diğer kültürler gerekse yüklenen mistik anlamlarla su kültü ve su kültürünün atfedildiği kutsal mekânlar tabiat kültürlerine olan inancın önemli bir örneğidir.

Su kültü doğanın ve kozmik tasavvurun temel unsurlarındandır. Su, yaşamı sürdüren, yaşamın tohumlarını taşıyan, varoluşun özü ve her türlü felaketten sonra hayatı yeniden örgütleyen kaynak olarak simgelenmektedir. Kozmik tezahürlerin veya tarihsel döngülerin temelinde su yer almakta, evrene döngüsel yapıyı su kazandırmaktadır. Fakat su her zaman bünyesinde farklı unsurları da barındıran bir yaşam kaynağıdır, bu unsurlarla ayrılmaz bir bütünü oluşturmaktadırlar. Tüm kültürel örüntülerin içerisinde su benzer rolü üstlenir, mitlerde, kozmogonide, ritüellerde, ikonografide her biçimin ilk noktası, her yaratımın destekçisidir. Sudan doğan yaşam her yok oluşundan sonra tekrar sudan doğar, bu döngü kaçınılmaz olarak görülmektedir. Ritüellerde de bunun yansımasını sürdürür, erginleme ritüellerinde toplum içerisinde yeni bir doğumu sembolize eder, büyüsel pratiklerde şifa sağlar, cenaze ritüellerinde ölümden sonraki yaşamın doğumunu gerçekleştirir. Bütün bu geniş çerçevede su “hayat suyu” olarak hayatın simgesi anlamını yüklenir (Eliade, 2003, s. 96-97). Dolayısıyla pek çok farklı kültürde ve inançta suya yüklenen anlam ve su ile bütünleşen inançsal pratikler söz konusudur. Bu ilişkinin ve kültürel motifin tarihsel derinlikleri ve zaman içerisinde yaşamış olduğu dönüşümlerle beraber oluşan yeni halleri, mevcut inançsal pratiklerde ve anlam dünyasında da görülmektedir. Bu anlamda Tunceli yöresi halk inanışları içerisindeki suyun kutsiyeti ve su üzerinden kütleleşen mekânlar, insanların bu mekânlara yüklediği anlamlar ve buralarla olan ilişkisi sosyal bilimler açısından önemli bir inceleme konusudur. Çalışmamızda, Tunceli yöresi inanışları içerisinde yer edinen kültürlerden su kültü, Munzur ve Ana Fatma kutsal mekânı üzerinden değerlendirilmiş, tespit edilen bulgularla eski Türk inancındaki su kültürünün, tarihsel süreç içerisindeki durumu karşılaştırılmıştır.

1. ESKİ TÜRKLERDE SU KÜLTÜ

İslam öncesi Türklerin kutlu kabul ettikleri tabiat kültürlerinden birisi de sudur. Eski Türk dini içerisindeki dağ, ağaç vb. inanışlarda oluşu gibi sular da canlı kabul ediliyordu. Genel olarak eski Türklerde, akarsular, pınarlar ve göller birer kült mekânı, ibadet alanı, kutsal bir varlık olarak görülmekteydi ve buraların her birinin iyeleri olduğu inanışı vardı. İslam öncesi Türklerin su kültü içerisinde sular, konuşan, duyan, evlilik yapan ve çocuk sahibi olabilen doğüstü kudrete sahip iyeler şeklinde düşünülmekteydi. Su kültürünün oluşmasındaki temel sebepler arasında, suyun temizleme özelliği, insan yaşamı, tarım ve hayvancılık için hayati öneme sahip olması gibi durumlar ileri sürülebilir (Oymak, 2010, s. 38).

Eski Türk inanç dünyasında su, yer ile beraber “ıduk yer-sub” şeklinde zikredilen “kutsal yer-su” inanışının iki ana bileşeninden birisidir. Suyun “ıduk” yani kutsal ve tanrının emaneti sayılma durumu söz konusu olmuştur. Kutlu sular, yaşam ve bereket

sağlamasının yanında, barındırdığı iyelerle insan hayatına müdahale edebilirler. İnsanların kötülüklerden korunmasını sağladıkları gibi, onların hatalarını da cezalandırabilme gücüne sahiptirler. Bu durum esas itibariyle bütün tabiat kültürlerinin taşıdığı bir özelliktir (Ayan, 2002, s. 622; Şeyhan, 2018, s.86).

Kutsal su inanişinde, eski Türklerin suyu tanrılaştırmaları durumu söz konusu değildir. Dağ, ağaç, kaya, mağara vb. tabiat kuvvetlerinde olduğu gibi, su sadece ruhların mekânı, ibadet alanı ve tanrı ile iletişim kurmanın bir aracıdır. Yani doğrudan animizm kaynaklı bir düşüncedir. Onlar sadece mukaddes mekânlar ve canlılardır. Bu durumu eski Türklerin kitabelerinde ve kaynaklarda akarsulardan bahsedilirken geçen “*ıduk*” yani “*kutsal*” sözcüğüyle görüyoruz. Özellikle Uygurların ve Kök Türklerin kutsal kabul ettikleri Tola, Orhun, Selenga ve Tamir ırmaklarını “*ıduk*” olarak zikrettikleri görülür (Günay ve Güngör, 2003, s. 78). Geniş bir coğrafyada büyük ölçüde konargöçer hayat süren Türk halklarının, yaşam tarzı ve coğrafya, inançlarını ve kültürlerini karakterize eden ana etkidir. Konargöçer yaşam doğayla birebir ilişki içerisinde ve bir yerde doğanın seyrine göre hareket etme mecburiyetindedir. Dolayısıyla tabiat varlıkları akarsular ve dağlar oldukça önemlidir. Bu varlıkların da kutsanarak inanç içerisinde yer edindikleri görülmektedir (Gökçe, 2018, s. 10-12; Eliade, 1999, s.27).

Eski Türklerin genel itibariyle ibadet yapılarının olmadığını biliyoruz. Türkler yapılardan ziyade birtakım doğal mekânları ibadet alanı olarak kullanmaktaydılar. Pınar ve akarsu kenarları bu amaçla inançsal birtakım ritüellerin icra edildiği yerlerdir. Kam ayinleri, kurbanlar, bayram törenleri, bireysel ve toplu dua pratikleri kutlu su kenarında icra edilirdi. Komşu Çin kaynakları bu nitelikte bazı ritüelleri kayda geçirmiştir. Örneğin, Gök Tanrı’ya koyun ve at kurban eden Türklerin, bu ibadet için Tamir ırmağının kenarını mekân tuttıkları kaynaklarda geçer. Ayrıca Türk kitabelerinde de Tamir ırmağının kutsiyeti kayda geçirilmiştir. Tamir, kitabelerde Ötüken ile beraber “*Tamıg ıduk baş*” ifadesiyle zikredilen bir diğer yer-su unsuru olma özelliğindedir (Roux, 2015, s. 88-101; Kafesoğlu, 2011, s. 291-292). Geçmişte Türklerin akarsu ve göl iyelerinin bir kısmına, senede en az bir sefer özel kurban törenleri düzenledikleri bilinmektedir (Boratav, 2012, s. 57). Kök Türklerin yılın beşinci ayında Tamir nehri kenarında icra ettikleri “*Gök*” ayini Çin kaynaklarında geçer. Kaynaklar burada yapılan kurban törenlerinden de bahseder. Öte yandan Hun ve Kök Türk dönemlerinde, yuvarlak göl şeklindeki bir su birikintisinin ritüel alanı olarak kullanıldığı da bilinmektedir (Esin, 1978, s. 52-53).

Eski Türklerin kaynaklara yansıyan kutsal ırmaklarından birisi de İrtiş ırmağıdır. XI. asırda Kıpçak-Kimek boylarının İrtiş civarında yaşadıkları ve bu akarsuyu kutsal saydıkları bilinmektedir. İslam coğrafyacısı Gerdizi, Kimek ahalisinin İrtiş nehrine secde edip bu akarsuya tapındıklarını ifade etmiştir. Gerdizi’nin tapınma olarak ifade ettiği bu durum, eski Türklerin suya atfettikleri kutsiyetin gücünü göstermektedir. İslam öncesi Türklerde İrtiş ırmağının yaşamın kaynağı olduğu düşüncesi yaygındı. Bu nedenle de bahsi geçen akarsuya özel önem atfediliyordu (İnan, 1986, s. 9; Şeşen, 2017, s. 78).

Akarsuların ve su kaynaklarının kutsanması ve buralarda yapılan pratiklerle suya temas edilmesi temelde, tanrıyla iletişim kurmanın da bir yoludur. Bahsettiğimiz kutsal mekânlarda yapılan toplu ya da bireysel ritüellerde insanlar suyla temas ederken aynı zamanda tanrı ile de temas etmektedir. Bu anlamda suyla temas kurmanın alelade bir şey olması söz konusu değildir. Suyla temas kurarken dikkat edilmelidir. Bu durum geçmişten günümüze halk kültürü içerisindeki suyu kirletmeme suya hürmet etme davranışlarını ve bunlara dair inanışları da açıklar. Araştırmacı, Fatih Şayhan yaptığı çalışmada Altaylarda kutsal sulara sebepsiz gidilemeyeceğinden söz eder. Yine Altaylıların su kenarlarından geçerken gök gürültüsü sesini çıkardığını kaydeder. Burada gök gürültüsü çıkarmadaki amacı da su-tanrı ve gök gürültüsü-tanrı ilişkisiyle açıklar (Şayhan, 2018, s.87).

Eski Türklerin sulara atfettiği kutsallığın en büyük örneğini X. asırda İdil Bulgarlarına elçi olarak giden İbn Fadlan'ın seyahatnamesinde görebilmekteyiz. Yolculuğu sırasında Batı Türkistan'ı aşarken Türklerin yaşamlarından şahit olduklarından birisi de su ile olan ilişkileri olmuştur. İbn Fadlan, Oğuzların suyla temaslarının çok az olduğundan ve suyu kullanarak temizlenmediklerinden söz eder. Yine İbn Fadlan, tüccarlar ve yolcular gibi yabancıların da suyu kullanarak temizlenmelerini hoş görmezler diye bahseder. Türklerin, suyla uğraşanların büyü yaptıklarını düşündüklerini ifade eder. Türklerin suyla olan ilişkilerinden ötürü kirli olduklarını söyler. Müslüman İbn Fadlan'ın inancı gereği Türklere bu şekilde bir bakış geliştirdiği kabul edilebilir. Ancak Türkler açısından durum farklıdır, suyla temasın az olmasının sebebi suya atfedilen kutsallık gereği, onu kirletmemektir (İbn Fadlan, 2017, s. 10-12). İslam öncesi Türklerin temizlenmek adına su yerine dumanı veya ateşi kullandıkları bilinmektedir. Yine doğrudan su yerine su buharı da temizlik için kullanılmaktaydı. Özellikle İskitlerin su buharıyla temizlendikleri kayıtlara geçmiş bir durumdur (Baldick, 2010, s. 48). İbn Fadlan'ın şahit olduğu durum, İskitlerden beri kayıtlara geçmiş su kültürünün ve suya hürmet geleneğinin devamından öte bir şey değildir.

Eski Türk inanç dünyası ve mitolojisi içerisinde, suyun âlemler arası geçiş kapılarından biri olduğu inanışı da mevcuttur. İnanişe göre, suya girip diğer âleme geçebilen kişi ruhlar âlemine ulaşabilmektedir. Bu yolculuğu yapabilen kişilere toplumda saygı duyulmaktaydı. Kişilerin suya dokunmadan önceki ve sonraki durumu arasında farklılığın olduğuna inanılmaktaydı. Kişi kutlu suya girdikten sonra artık aynı kişi değildir, bu durum diğer şeyler için de geçerlidir (Baysal, 2019, s.142).

Türklerde su kültürüne dair inanışlardan bir diğeri de "hayat suyu" inancıdır. Genellikle dünya mitolojilerinin pek çoğunda, ölümsüzlük sağlayan ya da ölmüş kişileri hayata döndüren mucizevi bir su motifine rastlanır. Bu motife, eski Türklerde de rastlanır. Su motifi, Doğu Asya'dan Anadolu'ya kadar olan sahada, Türklerin destanlarında ve masallarında günümüze kadar yaşamaktadır (Ögel, 2010, s. 106-107). "Ab-ı hayat" şeklinde de zikredilen hayat suyu, ölümsüzlüğün ve ebedi gençliğin pınarı olarak kabul edilen mucizevi bir su ve kaynaktır. İslamiyet sonrası Türklerde Hızır inancında kendisini gösterir. İnanişe göre Hızır bu sudan içmiş ve ölümsüzlük sırrına ermiş bir zat olarak kabul edilir (Boratav, 2012, s. 29; Türkyılmaz, 2013, s.93).

Eski Türklerde hayat suyunun kaynağına yönelik farklı rivayetler mevcuttur. Bazı Altay efsanelerinde hayat suyunun kaynağı, yerden on iki kat göğe yükselmiş dünya dağının tepesinde duran, kayın ağacının dibindeki çukur olarak anlatılır. Hayat suyu aynı zamanda Türk mitolojisinde de dikkat çeken motiflerden birisidir. Yakut efsanelerinde bahsi geçen Er-Sogotoh, Hızır'a benzer şekilde hayat suyundan içmiş ve sonsuz kudrete ermiş biri olarak anlatılır (Ögel, 2010, s. 107).

Türk yaratılış mitlerinde genellikle suyun önemli rolü vardır. Türklerin tasavvuruna göre yaratılışın temelinde su vardır. Anohin ve Radloff başta olmak üzere pek çok tarihçiye göre eski Türklerin yaratılış destanlarında su motifi ön plana çıkar. Örneğin Altay yaratılış destanı, her şeyden önce yalnız sonsuz suyun var olduğundan, göğün ve yerin sonraları yaratıldığından söz eder. Türk yaratılış mitlerindeki su motifi diğer kültürlerle bakıldığında özgünlük taşır (Ayan, 2002, s. 623).

İslamiyet öncesi Türklerin suya atfettikleri kutsiyet İslamiyet sonrasında da yansımalarını sürdürmüştür. Bu durumun en kayda değer örneğini Dede Korkut Hikayeleri'nde görmek mümkündür. Salur Kazan'ın eski Türklerde görüldüğü gibi, canlıymışçasına bir akarsuyla konuşması söz konusu olur.

*“Çağıl çağıl kayalardan çıkan su,
Ağaç gemileri oynatan su,
Hasan ile Hüseyin'in hasreti su,
Bağların bostanların süsü su,
Ayşe ile Fatma'nın bakışı su,
Şehbaz atların içtiği su,
Kızıl develerin gelip geçtiği su,
Ak koyunların gelip çevresinde yattığı su,
Yurdumdan ne haber var, Bilir misin? Söyle bana.
Kara başım kurban olsun suyum sana”* (Dede Korkut Kitabı Han'ım Hey, s. 590).

Öte yandan günümüzde bazı Türk halklarının su kültürünün izlerini yaşattığı da görülmektedir. Yakutların inancına göre, her akarsuyun, pınarın ve gölün bir iyesi vardır. Söz konusu iyelerden birisine *“U İççite”*, bir diğerine ise *“Ukula Toyon”* adını vermişlerdir. Yakutlar, bu iyelere kurban sunar ve etraflarını temiz tutmaya dikkat ederler. Yine benzer şekilde Karağas Türklerinin *“Sug ezi”* ismini verdikleri su iyeleri mevcuttur taşır (Ayan, 2002, s. 623-624). Suya hürmetin Anadolu'da da yaygın olarak özel yerinin olduğu görülür. Tahtacılar içerisinde örneğin, suya saygı gösterme ve suyu temiz tutma önemlidir. Bu geleneklerin ve inanışların eski Türk inancının devamı mahiyetinde uygulamalar olduğu görülmektedir (Roux, 2015, s. 16).

2. TUNCELİ YÖRESİNDE SU KÜLTÜ

Eski Türk kültürü ve inancında mevcut su kültürünün yansımaları ve devamı mahiyetindeki inanışlar ve uygulamalar, günümüzde Tunceli'de de kendisini göstermektedir. Hâlihazırda yörede pek çok çeşme, göl ve akarsu kutsal mekân olarak kabul görülür. Yörede şifa talebiyle, dua da bulunmak için ve önemli inanışlar

zamanlarda birtakım ibadetler yapmak için su kenarlarına gidilmektedir. Munzur Gözeleri ve akarsuyu, Ana Buyer Gölü, Hızır Gölü, Gola Çetu, Ana Fatma, Düzgün Baba Dağı'ndaki Haskar Çeşmesi yöredeki önemli akarsu, pınar ve göl mahiyetindeki kutsal mekânlardır. Bu mekânların yanında bütün kutsal mekânların çeşmeleri veya varsa kaynak suları kutlu sayılır (Köse, 2021, s. 48).

Yörede kutlanılan özel günlerden olan Gağand¹, Hevtomal² ve Hızır Ayı³ başta olmak üzere, inançsal ehemmiyeti olan zamanlarda, köy ahalisi köy çeşmelerine saç mahiyetinde yiyecek bırakırlar. Yine buğday, arpa, darı vb. tahıllar suya ve çeşmenin etrafına saçılır. Bütün bu uygulamalar eski Türklerdeki saç ritüelinin devamlarıdır (KK, Anik Ağcihan; Sultan Köse).

Hevtomal bayramında görülen bir geleneğe göre ise, perşembe akşamı hanenin en büyük oğlu yedi farklı kaynaktan su getirir, gün doğumuyla kişiler şifa niyetine bu suyu içer. Ayrıca huzur, bolluk ve bereket için eve, tarlaya, ahıra aynı sudan serpilir. Bu ritüeller sırasında şu dua söylenir;

“Ya kutsal su! bizim rızığımızı azaltma. Bize ve halkımıza hayır getir. Hastalığı, nazarı, kıtlığı bizden uzak tut. Bolluk, sağlık, bereket, rahatlık ve barış getir bize. Bizim gözümüzü yollarda bırakma. Siyah gitsin, beyaz gelsin. Kir gitsin, temiz gelsin. Bizim tüm kötülüklerimiz bu su ile beraber gitsin, yok olsun” (Aydın, 2019, s. 254-255).

Yörede su kültürünün önemli temsilcisi olarak Munzur gözeleri ve akarsuyu, Gola Çetu ve Ana Fatma gibi kutsal mekânlar karşımıza çıkar. Daha önce bahsettiğimiz kutsal mekânlar ve sayamadığımız pek çok mekânda su kültürünün yansımaları görülse de gerek yörede ve Alevi/Kızılbaşların genelinde bilinmesi bakımından, gerekse de diğer mekânlardaki izlerin de aşağı yukarı buralarla ortak olmasından ötürü, çalışmamız Munzur ve Ana Fatma ziyaretleri üzerinden ilerleyecektir.

2.1. Munzur Suyu ve Su Kültürünün İzleri

Dilden dile dolaşan efsanelere ve masallara konu olan Munzur Suyu'nun kaynağı, Munzur Dağları'nın eteklerinde, Ovacık ilçesinde bulunan Ziyaret Köyü'ndedir. Kırk gözeli şeklinde ifade edilen buradaki pınarlar, Munzur Suyu'nun ana kaynağıdır. İlçenin batısında 15 km'lik bir mesafede bulunan gözelerden çıkan su, Tunceli kent merkezinde Pülümür Çayı ile birleşip Keban Barajı'na doğru akar. Yaklaşık 144 km'lik bir rota izler. Munzur Suyu'nun da içinden aktığı Munzur Vadisi, milli park statüsündedir. Munzur gözeleri ve akarsuyun tamamı yöre halkı ve Alevi/Kızılbaşlarca kutsal kabul edilir. Akarsuyun üzerinde kaynak noktasından

¹ Yaşlı, bilge ve kâmil insan anlamlarına gelen Gağand (Kal Gağan), Tunceli yöresinde kutlanan inançsal ve kültürel yılbaşı bayramıdır. Aralık ayının son haftasından ocak ayının ilk haftasına kadar olan zamanı kapsar.

² Heftomal veya Heftemal, “yedi kapı” / “yedi ev” anlamına gelir. Mart ayının ilk çarşambasından sonra akabinde üç çarşamba devam eden dini ve kültürel bayramdır. Evrenin mayasının çalındığı zaman olarak yörede kutlanır.

³ Hızır ayı, Aleviler içerisinde Hızır'ın şahsında vücut bulan, yaklaşık bir ay süren ritüelleri kapsar. Salı, çarşamba ve perşembe günleri oruç tutulur. Şubat ayında Hızır'la başlayan birtakım inançsal ve kültürel günler, Nevruz'a kadar devam eder.

Tunceli kent merkezine kadar, pek çok kutsal alan ve ziyaret noktası mevcuttur. Yöre inanç dünyası ve kültürü içerisindeki temel mekânlardan birisidir (Deniz, 2016, s. 177; Köse, 2019a, s. 34).



Fotoğraf 1: Munzur Vadisi'nin bir bölümünden görüntü.⁴

Tarihi kaynaklar Munzur adının, Hititlerden bu yana kullanıldığından söz etmektedir. Bu zamanlarda “Muzri-Togarma” şeklinde bir ifadenin söz konusu olduğu ileri sürülmektedir. Sonraları Doğu Roma hâkimiyetinde söz konusu akarsu ve dağların “Mzur”, “Mouzouron” “Muzur” ve “Munzur” şeklinde kayıtlarda yer ettiği ileri sürülür (Altı, 2018, s. 73-74). Kimi araştırmacılara göre Munzur adı, bu ifadelerin tarihsel süreç içerisinde maruz kaldığı değişikliklerle beraber gelmiştir. Yöre halkı “Munzur” veya “Munzir” biçiminde bir telaffuz kullanmaktadır. Esasen sözcük anlamı yaramaz insan, zararlı vs. olarak kullanılsa da yöredeki Munzur inancı bunların tam aksi yönündedir. Doğaüstü kudreti, insan-ı kâmil olmayı, kutsiyeti, tanrı rızasını ve tanrısal gücü ifade eden bir anlama bürünmüştür (Kaval ve Koç, 2018, s. 44).

Osmanlı döneminde Munzur ile ilgili ilk kayıtlara 1541 yılında rastlanmaktadır. Bu yıla ait tahrir defterinde “Munzur Zaviyesi Vakfı” isimli bir kayıt yer alır. Ardından 1719 yılında tutulan bir başka kayıta da aynı zaviye ismi yer alır. Osmanlı kaynaklarından hareketle Munzur gözelerindeki zaviyenin XVI. ve XIX. arasında mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Resmi kayıtların dışında XVI. asırda kaleme alınmış Âşık Mehmed’in “Mnazirü'l Avalim” eserinde, Munzur gözeleri ve Munzur suyu hakkında bilgi mevcuttur. Eserde, gözelerde suyun kırk gün süt şeklinde aktığı, birtakım mukaddes

⁴ Onur Köse Arşivi

ağaçların olduğu gibi ifadeler yer alır (Altı, 2018, s. 75-77). Benzer şekilde ifadeleri Evliya Çelebi seyahatnamesinde de görmekteyiz. XVII. asırda yazılmış bu eser, Ovacık'ta bir evliyanın bulunduğundan, bu evliyanın dağından çıkan Munzur suyundan söz eder. Suyun ağustos ayında kırk gün tatlı, kırk gün acı aktığından bahsedilir (Evliya Çelebi, 2006, s. 137).

Munzur Baba kutsal mekânı, yatır veya türbe benzeri bir kutsal ziyaret değildir. Bütünü itibarıyla doğal bir yer çevresinde oluşmuş, bir tür tabiat kültü alanıdır. Munzur üzerinde su kültü başta olmak üzere, dağ, ağaç, ateş, kurban ve eren kültürlerini görmek, pek çok inançsal ritüele şahit olmak mümkündür. Munzur, güçlü bir inanç merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır (Köse, 2021, s. 134). Kadim izlerin, eski inançların hali hazırda yaşamaya devam ettiği örnek mekânlardan birisidir. Eski inanç ve kültür dünyasını, tarihsel süreçteki değişimleri de göz önünde bulundurarak, Munzur gibi kutsal mekânlar üzerinden inceleyebilmek mümkündür. Geçmiş devirlerde kültürlerin üzerinden inşa edilmiş efsanelerin varlığı bilinir, Munzur'a atfedilen inanış ve efsaneler de bu durumun yaşayan örneklerindedir (Özcan ve Peker, 2015, s. 56).

Munzur Irmağı'na ve dağlarına adını veren, akarsuyun gözelerinde mekânı bulunan eren/evliya Munzur, yörenin en kutsal kültürlerinden birisidir. Dünyaya geliş biçiminden sırra erişine kadar kutsanmış bir kişi, doğüstü kudretlere haiz bir eren oluşuna inanılır. Üzerine çokça efsane ve rivayet anlatılan, birtakım kültürleri etrafında bulunduran inançsal bir figürdür. Munzur'un yeryüzüne gelişi ile ilgili anlatılan rivayet ise şöyledir; yöredeki Alevi dedelerinden birisi rüyasında ölen genç kızını görür. Rüyada, kızı babasından mezarını açıp emanetini almasını ister. Gördüklerini taliplerine anlatan dede, mezarın kazılmasını ister. Mezar açılır ve bir bebek bulunur. Dede bebeği evine götürür, akşamına tekrar kızı rüyasına girer ve oğluna Munzur isminin verilmesini ister. Munzur'un dünyaya geliş hikâyesi böyle rivayet edilir (Işık, 2012b, s. 69).

Munzur suyuna ve kutsal mekâna kaynaklık eden Munzur'un doğuş hikâyesinin yanında, Munzur Baba Efsaneleri anlatılır. Birden çok farklı versiyonu olan efsanelerin yaygın olarak bilinen iki anlatısı vardır; koyunlarını kurtlara emanet eden Hz. İbrahim'in çobanı Munzur ve ağasına helva götüren Munzur temalı anlatılar bu rivayetlerdir. Söz konusu anlatılardan ilki şöyledir:

Eski ismi Kedek olan Koyungölü köyünde Ali Haydar Ağa'nın çobanıdır Munzur. Ağası, hacdayken⁵ canı helva çeker, bu hadise köydeki Munzur'a malum olur. Hanım ağasına giden Munzur, ağasının helva istediğini söyler. Ağanın hanımı aslında Munzur'un canının helva istediğini ve bunu söyleyemediğini düşünür, helvayı pişirip verir. Helvayı alan Munzur daha soğutmadan dumanı üzerinde hacdaki ağasının yanında belirir. Munzur'u helvayla yanında gören ağa şaşırır. Munzur helvayı bırakıp kaybolur. Hacdaki ibadetini bitirip dönen ağa, yöredeki adete göre hediyelerle yolda karşılanır. Fakir çoban Munzur'unsa sunacak bir bakraç sütü vardır sadece. Ahali

⁵ Yörede hacca gitmeden kastedilen Alevilerin kutsal mekânı olan Kerbela veya Hacı Bektaş-ı Veli'nin dergâhıdır.

sırayla kutsal mekândan dönen ağanın elini öpmeye yeltenir. Halk arasında Munzur'u gören ağa, "asıl keramet Munzur'undur" der ve onun elini öpmek ister, Munzur buna razı olmaz ve kaçır. Köylü ve ağa hep birlikte Munzur'un ardından giderler. Munzur gözelerinin bulunduğu mevkie vardıklarında, Munzur'un bakracındaki süt dökülür ve dökülen her damlanın yerinden su fışkırır. Her adımda çoğalan bu sulardan akarsu oluşur. Sudan geçemeyen köylü Munzur'a kavuşamaz ve Munzur adını alan dağlara doğru sır olur gider (Kaya, 2004, s. 199-200).

Munzur Baba efsanesinin ikincisi ise şöyledir; Genç Munzur Hz. İbrahim'in çobanlığını yapmaktadır. Munzur bir gün gözeler mevkiinde sürüsünü otlatırken, iki kurtla karşılaşır. Kurtlar Munzur'dan yemek için bir koyun talep eder. Munzur ise kendisinin çoban olduğunu, sürünün başkasına ait olduğunu, onun rızası olmadan veremeyeceğini söyler. Kurtlar, o halde Munzur'dan sürü sahibinden rıza almasını ister. Munzur kabul eder, Hz. İbrahim'in yanına gitmeden önce kurtlardan sürüye ilişmemeleri için yemin ister. Kurtlar, "Evde kalmış genç kızın günahı için; sacın üzerinde lokma vermeyen kadının günahı için, eski süpürge ile yeni süpürgeyi biri birine karıştırıp kullananın günahı için" diyerek, üç günah üstüne söz verirler. Sözü alan Munzur yine de endişeli olarak Hz. İbrahim'in yanına varır, yaşananları anlatır... Duyduklarına şaşırır Hz. İbrahim, insan koyunları kurda nasıl teslim eder diye söylenir. Hz. İbrahim, "öyleyse peki" der, "var git bak kurtlar koyunlara ilişmemişse, istedikleri koyunu alıp gidebileceklerini söyle" der. Bu söz üzerine Munzur hayvanların yanına döner, görür ki kurtlar sürünün başında hala beklemektedir. Munzur sürü sahibinden rızasını aldığını ve istedikleri koyunu alıp gidebileceklerini söyler. Kurtlar hayvanların içerisinde Munzur'un yedi sene ardından ilk kez yavrulayacak koyununu ister. Munzur verilen sözden ötürü razı gelir ve koyunu verir. Koyunu götüren kurtlar, bir kuytuda kuzulattırılır. İki yavruyu alan kurtlar koyunu salar ve kaybolurlar. Az sonra koyununu gören Munzur şaşırır, bir bakar ki kurtlar gitmiş ve koyun kuzulamıştır. Munzur, kuzulayan koyununu sağarken, o esnada olup biteni merak eden Hz. İbrahim'de gelir. Hz. İbrahim sürünün yanına gelince bir de bakar ki koyunların yarısı beyaz yarısı siyah olmuş, hayretle bu kerameti Munzur'a sormak ister. Hz. İbrahim'i gören Munzur ise kaçır, koştukça süt dolu kovasından süt dökülür. Sütün döküldüğü yerden sular çıkmaya başlar ve Munzur suyu meydana gelir. Munzur, suyun ötesine geçip sır olur gider. Rivayet olunur ki, kurtların götürdüğü kuzulardan ilki, Hz. İbrahim'e kurban için indirilen koçtur. İkincisi ise, halen yaşamakta ve insanların başlarına gelecek bir felaketten kurtulmak için kurban edilmek adına gayb âlemin de bekletilmektedir (Işık, 2012b, s. 69-71; Köse, 2019a, s. 35).

Munzur Baba Efsanesi ve gözeler etrafında yükselen kültte, pek çok motif vardır, bunlardan birisi iki anlatının da ortak noktası olan çobanlıktır. Bilindiği gibi hayvancılıkla uğraşan topluluklarda çobanlık kutsal bir vazifedir. Eski Türklerden Anadolu coğrafyasına kadar doğaüstü güçlere sahip çoban anlatıları vardır. Munzur'da bu anlatıların örneklerinden birisidir (Kaval ve Koç, 2018, s. 48; Boratav, 2012, s. 51-52). Munzur Baba efsanesi içerisindeki bir başka motif de kırk sayıdır. İki efsanede de yer alan Munzur'un sır olmadan döktüğü süttten çıkan sütün su olduğu kırk göze vardır. Yöre halkının inanışına göre, bu kırk pınardan tek tek su içenlerin

dileklerinin kabul olacağına inanılır. İnançsal manada ziyaret gerçekleştirenler, bu pınarlardan su içer, yanlarındaki taşları öperler ve de dualarda bulunurlar (KK. Yıldız Dağtaş). Eski Türklerde ve sonrasında, halk kültürü içerisinde yaygın bir kırk/kırklar inancı vardır. Anadolu'da da yaygın olan bu motifte, efsanelerin konu alındığı yerler, doğal mekânlar ve yapılar çevresinde yaygın bir kırk söylemine rastlanır. Kırklar, Kırk Kızlar Türbesi, Kırklar Tepesi, Kırklar Kalesi, Kırklar Köyü, Kırklar Mağarası, Kırk Elif, Kırk Pınarlar, Kırk Gözeler ve Kırk Bulaklar şeklindeki ifadeler, efsanelerde ve inanışlarda sıkça yer alırlar. Munzur gözeleri kutsal mekânında kırk su gözesi söylencesi ve buna atfedilen kutsiyet, alelade bir yakıştırımdan ziyade, tarihsel ve kültürel derinliği olan bir motiftir (Kaval ve Koç, 2018, s. 51; http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/kalafat_mistik.pdf, Erişim Tarihi: 11.07.2020).

Munzur Baba Efsanelerinde, özellikle ilkinde ortaya çıkan bir diğer durumda tayy-i zaman ve tayy-i mekân kavramlarıdır. Zamanda ve mekânda gezinebilme kudreti olarak açıklayabileceğimiz bu kavramlar Munzur Baba'nın doğaüstü güçleri arasındadır. Ağasına helvayı daha soğutmadan götürmesi, bir tayy-i zaman ve tayy-i mekân örneğidir. Anadolu erev/evliyaları geneli hakkında bu kudrete haiz oldukları söylenir. Veli motifi olarak karşımıza çıkan Munzur ve diğer erenler çevresinde anlatılan tayy-i mekân ve tayy-i zaman kudreti, söz konusu şahsiyetlerin kutsiyetinin atırılmasında ve onlarda doğaüstülük tesis edilmesinde önemli bir unsurdur (Köse, 2021, s. 136; Kaval ve Koç, 2018, s. 47).

Çalışmamızın ana eksenindeki Munzur Baba ve Ana Fatma ziyaretlerinde görülen bir diğer kültte eren/veli kültürüdür. Bu kültü yöredeki diğer inanç merkezlerini de görebilmekteyiz (Düzgün Baba, Sarı Saltuk, Ağuışen, Sultan Hıdır vb.). Veli kültürünün kökleri tarihin derinlerine kadar uzanmaktadır. Eski Türk din insanları kamlar bilindiği üzere tanrı ve ruhlar ile iletişim kurma yetisine sahip insanlardı. Yine kamlar, halk içerisindeki inançsal vazifelerinin yanında topluma rehberlik etme, şifa dağıtma gibi vazifeleri de vardı. Kamlar sahip olduğu vazifeler dolayısıyla mistik bir şahsiyete büründürmüştü. Bu anlamda kamlar İslamlaşma ile beraber veli/eren dediğimiz insanlara dönüşmüştür. Erenler/veliler, kamlar gibi Allah ile kul arasındaki insan ilişkilerinde görev alır, halka rehberlik yapar. Onlarda tıpkı kamlar gibi özel seçilmiş şahsiyetlerdir. Keramet sahibi olduklarına ve sıradan kişilerden üstün kimi vasıfları olduklarına inanılmaktadır. Ancak onlarda kamlar gibi doğaüstü güçlerini tanrının rızası ile ancak kullanabilirler. Eski Türklerdeki kamlık geleneğinin, eren/veli kültürüyle devam ettiği görülmektedir. Munzur Baba ve yine Ana Fatma'da bunun Tunceli yöresindeki örneklerindendir (Bars, 2018, s. 169; Ocak, 2015, s.144; Köse, 2019b, s.19)



Fotoğraf 2: Ziyaret alanındaki Munzur gözelerinden bir kısmı.⁶

Tunceli'deki su kutsiyetinin ve su kültürünün görülebildiği en önemli örnek olarak karşımıza çıkan Munzur'da, beraberinde Munzur dağlarının kutsanması, ateş/çıra yakma uygulaması, ağaçlara hürmet gösterme ve Alevi/Kızılbaş ibadet pratiklerinin yapıldığı da görülür. Ancak esas itibariyle Munzur kutsiyeti su kültürü üzerine inşa edilmiştir. Tunceli genelindeki akarsuların pek çoğunda olduğu gibi, burada su kültürü beraberindeki diğer kültürlerle birlikte görülse de baskın olan su kültürüdür. Munzur suyu gözelerdeki kaynağından itibaren akarsu boyunca kutsaldır ve yalnızca suyun kendisi değil içinde ve etrafındaki canlılar diğer doğal oluşumlarda kutsaldır. Örneğin akarsudaki alabalıklar, etraftaki dağ keçileri, ağaçlar ve kayalar gibi. Bu canlılara zarar vermek inançsal manada büyük suç ve günahdır. Yöre insanı, akarsu çevresinde günah işlemekten kaçınır. Önemli konular görüşülüp, yeminler edinilecekse bunu Munzur kenarında yaparlar. Buradaki sözden dönenin başına türlü felaketler geleceğine inanılır (Deniz, 2014, s. 289; Köse, 2019a, s.36; KK. Zeynel Batar).

Yıl içinde önemli dini günlerde başta olmak üzere, Munzur Gözelerinde ve akarsu boyunca farklı noktalarda birtakım inançsal pratikler sergilenir, ibadetler yürütülür. Kurban kesme, çıra/ateş yakma, lokma dağıtma, niyazlarda bulunma ve cem ibadeti gibi uygulamalar söz konusudur. Munzur suyunu "teberik" yani kutsalın bir parçası/emaneti olarak gören yöre halkı, akarsudan alıp şifa, huzur ve bereket için haneye, ahıra, tarlaya, insanlara ve hayvanlara saçtıkları da görülür. Yine rahatsızlığı olanlara şifa niyetine içirilmesi de söz konusudur (Kaval ve Koç, 2018, s. 46; Parlayan, 2012, s. 78). Eski Türklerdeki akarsu kenarında inançsal ritüelleri icra etme, saç ve kurban pratiklerinin yansımaları görülür (Köse, 2019a, s. 36).

⁶ Onur Köse Arşivi.

Munzur gözeleri, kutsal bir mekân olduğundan özel hürmet gösterilmesi beklenen bir yerdir. Eskiden daha çok uygulanır olsa da inançlı insanlar ziyaret alanında ayakkabısız dolaşır. Bu durum Tunceli'nin diğer kutsal mekânları için de söz konusudur ((Köse, 2019b). Ziyaret esnasında birtakım dua sözleri ve zikir ile destur isterler, ziyaret alanındaki kutlu ağaçları öperler, mum çıra yakarlar, bu ritüeller sırasında da dualar edilir. Kurban kesmek isteyen kurbanını keser ve dağıtır. Lokma ve niyazlar dağıtılır. Dini günlerde cem bağlanıp, ibadet yürütülmektedir. Suyun kutsallığını bozacak her türlü kirlilikten ve günahattan sakınılmaya çalışılır (KK. Zeynel Batar).

Eski Türklerdeki su kutsiyetinin gücünün benzerini Tunceli yöresinde Munzur örneğinde görebiliyoruz. Daha somut bir örnekle açıklamak gerekirse, İbn Fadlan'ın X. asırda Oğuzlar arasında gördüğü sudan sakınma hadisesine ve suyla gereksiz temasın olmaması hadisesine şaşırdığını belirtmiştik. Oğuzlardaki bu durum, suyu kirletmemek adına yapılan bir durumdur. Munzur suyunun da kirletilmesinin yasak olmasını İbn Fadlan'ın şahit olduklarıyla ilişkilendirebilmek mümkündür. Eski Türklerde suyun bir ruhu olduğu inancı gereği bu ruhu incitmemek, suyun kutsallığını bozmamak önemliydi. Tunceli yöresinde suyun iyisi Munzur'u ve akarsuyun kutsallığını bozmamak adına, saygısızlıktan kaçınılmaktadır (İbn Fadlan, 2017, s. 141; Köse, 2021, s. 141).

Gök Tanrı inancında her suyun bir iyisi oluşu düşüncesi söz konusudur. Su iyeleri kutsal ruhlar, tanrının rızasıyla bazı doğaüstü kudretler gösterebilmekte ve insan yaşamına da müdahale edebilmektedirler. Söz konusu inanıştan yola çıkarak Munzur'un da bir nevi su iyisi olduğunu ifade edebiliriz. Su kültürünün, İslami manada sürdürdüğünü, bu anlamda Munzur'un eren/evliyalanmış bir şahıs olduğunu görebiliriz (Roux, 1994, s. 115; Köse, 2021, s. 141-142).

Munzur ırmağına benzer mahiyette, Altay Türklerinin Khatun nehrini kutlu kabul ettikleri bilinmektedir. Halkın, bu akarsu kıyısında kurban kesip, bazı inançsal ritüeller uyguladıkları görülmüştür. Yine Kıpçakların da İrtiş nehrini benzer mahiyette kutsal kabul ettikleri bilinir. Yenisey civarı Türklerinin Kem ile Tom nehirleri kutsal saydıkları akarsularıdır. Eski Türkler söz konusu akarsular benzeri pek çok su kıyısında, birtakım dini ritüellerini icra etmekteydi (Uraz, 1994, s.182).

Mircea Eliade *İmgeler ve Simgeler* (1992, s. 184) eserinde, suyun hayat kaynağı mahiyetinde olduğu inancına değinmekle beraber, suyun kurtarıcılığına dair bir inanıştan da söz eder. Esas itibarıyla de kaynak sularının tanrıya dua aracılığına bürünüp, kutsiyet kazanabileceğinden bahseder. Bu düşünce, eski Türklerdeki ve Munzur örneği üzerinden Tunceli yöresindeki suyun kutsallığını ve su kültürünü kavramak açısından değerlidir.

Munzur gözeleri ve akarsu üzerinde görülen inanç ve pratiklere bakıldığında ateş kültürü ve su kültürünün beraberliği de görülür. Ateş bilindiği gibi geçmiş kültürlerin pek çoğunda rastlanır. Ateşin arındırıcı olduğu inancı, tanrıdan ve ilahi varlıklardan dilek dileme aracı olarak kullanılması, yine ibadetlerde veya ayinlerde kullanılması dünya kültürlerinde görülen durumlardır. Zerdüştlük, Şamanizm, eski Anadolu inançları ve eski Türk inancında ateşin yeri önemlidir. Bütün bu kültürlerin etki alanına girmiş

yörenin de benzer inançlar taşıması söz konusudur (Köse, 2019a, s. 36). Daha önce de değindiğimiz gibi, ziyaret mekânına girişte ve akarsu boyunca insanların uğrak yerlerinde mum/çıra yakma adeti bulunur. Yöre halkı Allahtan, Hızır'dan, Munzur Baba'dan ve kutlu kişilerden yardım dileyip, dua ederken buralarda çıra yakarlar. Yanan ateş ve akarsudan duaların sahiplerine ulaştırılması dilenir (KK. Saniye Dağtaş).

Eski Türklerin, ateşi tanrı mahiyetin sokmayıp, kamların ritüellerde kullandığı, kamların ve insanların tanrıdan veya ruhlardan yardım dilemek adına, aracı olarak ateşe başvurduğu bilinmektedir. Ateş, eski Türklerle göre, tanrı veya kutsal ruhlarla iletişim aracıdır. Yine kötü ruhlardan ve kötülüklerden arındırıcı bir güç olarak da tasavvur edilmekteydi (Kumartaşlıoğlu, 2014, 177; Gülyüz, 2019, s.210). Bu anlamda Tunceli yöresi ziyaretlerinde ve Munzur özelinde yapılan çıra/ateş yakma ritüeli eski Türklerdekine benzer bir mahiyet taşımaktadır. Munzur'dan ve Allahtan yardım dilemek, dualarını duyurmak adına bu ritüeli icra ederler.



Fotoğraf 3: Munzur Gözelerinde Munzur Baba'nın sır olduğuna inanılan ve ateş/çıra yakılıp dua edilen kayalık alan.⁷

Munzur'da su kültü yanı sıra ağaç kültürünün de mevcudiyetinden söz etmiştik. Yöre kutsal mekânlarının çoğunda kutsal ağaç bulunur. Kutsal alanların çevresindeki ağaçlar kutsal sayılmakla birlikte, doğrudan ağacın kutsal olduğu mekânlar da vardır. Bu anlamda Munzur Gözelerindeki ağaçlar, özellikle girişteki meşe ağacı kutlu sayılır, hürmet edilir. Yine su kaynağının etrafındaki küçük ağaçlıklar vb. de saygı gösterilir.

⁷ Onur Köse Arşivi.

Çaput bağlayıp, yapraklarından koparıp bereket için yanında taşıyanlar vardır (KK. Yıldız Dağtaş).

Eski Türk kültüründeki önemli kültlerden birisi de ağaçtır. Hayatın hemen her yerinde kutlu ağaç motifi görülür. Tanrıdan dilek dilemek, atalarla ve ruhlarla iletişim kurmak için önemli bir güçtür. Diğer yer-su iyelerinin de olduğu gibi ağaç, tanrı ve insan arasında aracı, kam ayinlerinin de önemli unsurudur. Tanrının gücü ve rızası olan “kut”un sembollerindendir (Ergun, 2014, s.16). Anadolu’daki ve Tunceli yöresindeki ağaca yüklenen kutsiyette yine eski inançların yansıması olarak görülmektedir.



Fotoğraf 4: Munzur Gözeleri Ziyareti’ndeki kutsal meşe ağacı.

Yöre halkı Munzur Baba ile kütleşen kutlu akarsuyun yanında ona kaynaklık eden Munzur Dağlarını da kutlu sayarlar. Dağ Munzur Baba’nın sır olduğu yer, onun sığınağı ve koruyucusudur. Keza o da dağın ve akarsuyun koruyucusudur. Bu anlamda dağ ve nehre Munzur Baba’nın bütünleştiği görülür. Yine dağ üzerinde yine çeşitli ziyaret mekânları da bulunur (Kaval ve Koç, 2018, s. 45; KK. Zeynel Batar). Munzur Baba’nın sergilediği tek kerametinin ardından kaçıp sır olduğunun anlatıldığı efsanelerde, akarsu ve Munzur ilişkilendirilse de sır olduğu dağla ilgili yeterince söz söylenmez. Dolayısıyla Munzur Baba kültü içerisinde su kültürünün, dağ kültüründen daha ön planda olduğunu, buradan anlamak mümkündür. Söz konusu dağ kutsallığını kaynaklık ettiği akarsu ve kutsal mekânlardan alır (Danık, 2006, s. 123).



Fotoğraf 5: Munzur Gözelerinin bulunduğu bölge. Kutsal gözeler, ağaçlar ve Munzur Dağlarının uzantısı.⁸

Tunceli Alevilerinde ibadet için bir mekân inşa etme âdeti bulunmaz. Yöre Alevileri ibadetlerini kutsal kabul edilen mekânlarda yaparlar. Kutsal mekânlara uzak yerlerdeki insanlar da kutsal mekânları temsilen oluşturulan nişangâhlarda veya bazı insanların evlerinde ibadet yürütmekteydiler. Munzur bu anlamda yörenin önemli ibadet yerlerindedir (Deniz, 2016, s. 180). Çalışmamız esnasında görüştüğümüz aynı zamanda yöre köylüsü Alevi dedesi Zeynel Dede, Munzur'un inançları içerisinde çok önemli olduğunu, kutsal bir ibadet alanı olduğunu aktarmıştır. Yine bu mekânda icra edilen cem ve kurban ibadetlerinden söz eder. Bu mekânın Alevi/Kızılbaşlar için adeta bir hac mekânı olduğunun altı çizilir. Zeynel Dede, Munzur'un "*on sekiz bin âleme rahmet*" olduğunu söyleyip, bu anlamda inanç mekânına saygı gösterilmesi ve doğal haliyle korunması gerektiğini belirtir (KK. Zeynel Batar).

1.2. Ana Fatma Ziyareti ve Su Kültünün İzleri

İslam dini içindeki mühim şahsiyetlerden olan Hz. Fatma, tarihsel bir kişilik olmakla birlikte, bu durumun ötesine geçip kültleşmiş bir kadındır. "*Ana Fatma*" ya da "*Fatma Ana*" ismiyle inançsal mahiyette güçlü bir motif ve kült olmuştur. Kadınların rehberi ve lideri olarak kabul görmüştür (Kumartaşlıoğlu, 2015, s. 106). Alevi/Kızılbaş Tunceli halkı içerisinde de Ana Fatma güçlü bir kült olarak karşımıza çıkmaktadır. Ana Fatma'ya özel kutsal mekânlar mevcut olmakla birlikte, onun adına oruç tutulması gibi

⁸ Onur Köse Arşivi.

birtakım ibadetler de yapılmaktadır (<http://www.ozgurdersim.com/yazi/ana-fatima-344.htm>, Erişim Tarihi: 13.07.2020).

Ana Fatma yörede, güzelliği, temizliği, dürüstlüğü, bereketi ve anneliği temsil etmektedir. Yörede Ana Fatma'nın sembolü aydır. Ay Ana Fatma'nın temsil ettiği değerlerin ve Ana Fatma'nın nurunun taşıyıcısı olarak tasavvur edilir. İnsanlar dolunaylı zamanlarda "Ya Ana Fatma..." seslenişiyle aya doğru yönelip dua eder (Çelik, 2019, s.186-187).

Ana Fatma kültürünün yöredeki mekânı Ana Fatma Ziyareti'dir. Bu kutsal mekân, Ovacık karayolu üzerinde Tunceli şehir merkezine 3 km'lik mesafede, Munzur nehrinin kenarında yer alır. Bu mekân, aynı zamanda bir tepenin eteğinde, sodalı bir kaynak suyuna da sahiptir (Dulkadir, 2018, s. 85).

Söz konusu kutsal mekânın Ana Fatma ile ilişkilendirilmesi şu şekilde rivayet edilir; Ana Fatma, buraya gelmeden evvel, Düzgün Baba Dağı'nı mekân tutmuştur. Buradaki zamanı boyunca dağ keçileriyle ilgilenir. Dağ keçilerini sağdığı günlerden birinde, keçilerden birisi süt kovasını devirir. Bu hadise üzerine Ana Fatma kendisini mesul tutup, mahcup hisseder. Bunun üzerine Düzgün Baba'nın mekânından ayrılır, Ana Fatma ziyaretinin bulunduğu noktaya gelir. Bu mekânda da yine bir gün dağ keçisini sağarken, yine süt kovası devrilir ve sütlerin döküldüğü yerden su fışkırmaya başlar. Bu yerin ziyaret alanındaki pınar olduğu ileri sürülür ve burası kutsanır. Ana Fatma ise ardından bu mekânda sır olur (Gezik ve Çakmak, 2010, s. 20). Kimi zamanlar Ana Fatma'nın bu mekânın civarında kalbi temiz insanlara görüldüğü ileri sürülür. Bu ve benzeri pek çok anlatıdan sonra bu mekân Ana Fatma ziyareti olarak kabul edilir. Bu ziyarete gelen insanlar, kutlu pınardan su içip, çıra/ateş yakmaktadırlar, dualarda isteklerde bulunarak, lokma ve niyaz dağıtırlar, gücü yetenler de adağını kurbanını kesmektedir (KK. Burhan Öğmen).

Yöredeki Ana Fatma makamının, bir pınar üstünde olması ve yine kutsal addedilen Munzur Suyu kıyısında bulunması, su kültürü ile Ana Fatma kültürünün birleştiğini göstermektedir. Benzer durum Azerbaycan kültürü içerisinde de görülür; Ana Fatma su iyisi olarak kabul edilir. Azerbaycan'daki akarsu kenarları ve pınarlar Ana Fatma ile ilişkilendirilirler. Dolayısıyla Tunceli'deki inanışın, Azerbaycan'daki inanışla bir benzerliğinin bulunduğunu ifade etmek mümkündür (Kalafat, 2012, s. 196).



Fotoğraf 6: Munsur suyu kenarındaki Ana Fatma Ziyareti.⁹

Tarihi sürecin işleyişi içerisinde, dişi mitolojik varlıkların ve tanrıçaların halk kültürü içerisinde yer ettiği görülmektedir. Bütün bu varlıkların insanların tasavvurundaki görevleri bereketi, iyiliği, temizliği, aileyi ve doğumu temsil etmiştir. Dolayısıyla Umay Ana’dan, Anahita’ya Kibele’ye ve Ana Fatma’ya varıncaya dek çokça örneği bu bağlamda sıralamak mümkündür. Ana Fatma bu inanç geleneğinin son yansıması olarak, günümüzde varlığını sürdürmektedir (Köse, 2019a, s. 37).

Tunceli yöresi halk inanışları içerisinde mevcut Ana Fatma kültü incelendiğinde, Ana Fatma daha çok bereket, ev, kadınlar ve çocuklar ile özdeşleştirilir. Hamur teknesi, ekmek sacı gibi malzemelere “Ana Fatma’nın tezgâhı” denilmektedir. Ekmek pişirenler işleri sırasında su içtikleri zaman, suyu yudumlamadan evvel ateş üstündeki “Ana Fatma sacının” üzerine serperler. Yine yörede ekmek pişirildiği esnada gelip geçenlere “Ana Fatma lokması” olarak tabir edilen lokma verilir (Gezik ve Çakmak, 2010, s. 20). Söz konusu ritüeller, eski Türklerde mevcut olan ateş ruhu Od Ana’ya ya da diğer birtakım ruhlara ithafen yapılan saçılara benzemektedir (İnan, 1986, s.71).

Ana Fatma kültürünü, eski Türklerdeki Umay iyesi inancının bir devamı olarak görmek mümkündür. Türklerin yaşam sürdüğü sahalarda günümüzde Umay kültürünün, Fadime Ana/Fatma Ana inancı etrafında sürdüğü görülmektedir (Kalafat, 2004, s. 41). Eski Türklerde de ay ile ilişkilendirilen, doğurganlığın iyesi, çocukların koruyucusu kudretli dişi ilahi güç Umay Ana ile Tunceli yöresinde hâkim Ana Fatma kültürünün de aynı anlamlar yüklenerek örtüştüğü anlaşılmaktadır. Özellikle ayın Umay

⁹ (<https://www.tunceliemek.com.tr/NewsDetail/Tuncelinin-mutlaka-gorulmesi-gereken-dogalguzellikleri/169/41678>, Erişim Tarihi: 08.06.2020.

Ana ve Ana Fatma'nın temsilcisi ve sembolü olduğu düşüncesi, dikkat çekici bir ortak noktadır (Kayabaşı, 2016, s. 223).

Eski Türklerde Umay Ana'nın kadınlarla ve çocukların koruyucusu oluşuna dair inanış, güçlü kadınların Umay'a benzetilmesi gibi durumlara rastlanır. Eski Türk kitabelerinde de söz konusu durumu somut olarak görmek mümkündür (İnan, 1987, s. 397). Kök Türk kitabelerinde örneğin, Bilge Kağan'ın annesini Umay'a benzettiği ifadeler yer alır; *"Umay teg ögüm katun kutınga inim Kül Tigin er at boldı"* (*"Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı"*) (Ergin, 2007, s. 21).

Tunceli'de de Umay ana kültürüne benzer mahiyette, kadın ve Ana Fatma arasında doğrudan ilişki vardır. Ana Fatma'nın mekânına çoğunlukla kadınların ziyarette buldukları görülür. Kadınlar bu mekânda niyaz ve lokma dağıtarak, çıra yakarak dualarda bulunmaktadır. Yöre kadını Ana Fatma'yı rehber almaktadır. Ana Fatma'yı sahiplenip, onun şahsında çizilmiş erdemli ve bilge kadın modeline ulaşmayı hedeflerler (<http://yeniyasamgazetesi1.com/isigin-ve-bilgeligin-sembolu-ana-fatma/>, Erişim Tarihi: 13.07.2020).

Umay Ana ve Ana Fatma kültürleri arasındaki bir başka ortak nokta da her ikisinin de insanların haricinde birtakım varlıklarında koruyucusu olarak kabul edilirler. Eski Türklerde Umay Ana kutsal yer-su'larla beraber zikredilip, doğrudan kutsal tabiat varlıklarıyla ilişkilendirilir. Örneğin kutsal dağ, akarsu vb. gibi mekânların koruyucusu olarak görülür. Benzer durumu Ana Fatma içinde söylemek mümkündür. O da dağ keçilerinin, kenarını mekân tuttuğu Munzur suyunun ve ziyaret mekânının koruyucusu durumundadır (Köse, 2019a, s. 37; KK. Güneş Aydoğdu)

Ana Fatma, Umay Ana ve su kültürlerinin güçlü bir bağı olduğu anlaşılmaktadır. İnançsal manada güçlü bir ilişki söz konusudur. Bunu en net olarak da kült mekânlarından ve kutsal alanlar üzerinde inşa edilmiş inanışlardan anlamak mümkündür. İran mitolojisindeki Anahita kültürünün de bu bağlamda bazı ortaklıklarından söz etmek mümkündür. Tunceli coğrafyasında tarihsel süreç içerisinde gelip geçmiş bütün kültürlerden izler görmek olasıdır. Farklı kültürlerin gelip harmanlandığına, birtakım pratikler ve inanışlar üzerinden sürdüğüne şahit olmak mümkündür. Bu anlamda Kibele, Anahita, Umay Ana ve Ana Fatma küllerinin Tunceli yöresi inanışlarında yaşamaya devam ettiği görülür (Köse, 2019a, s. 37).

SONUÇ

Anadolu coğrafyasına Türklerin yerleşmesinden itibaren varlığını gösteren, eski Türk inançlarından su kültürünü, Munzur ve Ana Fatma kutsal mekânları üzerinden aydınlatmaya çalıştık. Vardığımız sonuçlar içinde en önemli nokta, kadim zamanlarda Türklerin yaşadıkları coğrafyalarda sürdürdükleri ritüellerin ve inanışların, bazılarının birebir bazılarınınsa yansımalarının Alevi/Kızılbaşlık altında yaşıyor olmasıdır. Bu bağlamda ele aldığımız su kültürü de buna bir örnektir. Anadolu'nun birçok yöresinde de benzer örnekler görmek mümkündür. Tunceli yöresinde su ve su üzerinden anlamlandırılmış kutsal mekânlar, Gök Tanrı/Şamanizm inancının bazı unsurlarının, yöre halk inanışları içerisinde sürdüğünü göstermektedir diyebiliriz. Dolayısıyla, eski

Türklerdeki su kültürünün ve su etrafında yürütülen birtakım pratiklerin ve inanışların, Tunceli yöresindekilerle olan benzerliklerini ortaya koymaya çalıştık.

Milattan önceki binli yıllarda Hunlardan önce görülen, Kök Türk, Uygur dönemleri başta, büyük anlamda XI. asra kadar süren, doğada bazı ruhların bulunduğu inancı, kutsal yer-su inancı, dağ, ağaç, ateş, kaya, obo, atalar ve su kültürleri, saç ve kurban geleneği, yöre kutsal mekânları ve bu mekânlar etrafında icra edilen ritüellerde yaşamaya devam etmektedir. Çalışmamız içerisinde su kültürü bağlamında Munzur ve Ana Fatma mekânlarında görülen diğer kültürlere de temas ettik. Bu anlamda su kültürü yanı sıra, Ana Fatma, eren/evliya kültürü, ateş, dağ, ağaç ve kurban saç geleneğinin bir anlamda kutsal mekân kültürü içerisinde birlikte yer alabildikleri de görülmüştür. Yani bir kutsal mekânın tek bir kültüre ait olmasından ziyade, bir kültürün ana ekseninde, diğer kültürleri de beraberinde barındırdığı ortaya çıkmaktadır.

Munzur'un evliyalanması, kutlu dağ, kutlu ağaç ve kutlu pınarlar motifi, kutsal mekân etrafında ateş/çıra yakmak, kurban ve saç uygulamaları Munzur gözelerindeki eski Türk inançlarının izlerine işaret etmektedir. Yine bu kutsal mekânda Alevi/Kızılbaşlarca önemli olan günlerde çeşitli ritüeller icra edilmesi, ibadet gerçekleştirilmesi, eski Türklerin kutsal mekânlar etrafında icra ettikleri ritüellere ve ibadetlere işaret etmektedir.

Ana Fatma'nın su kültürü ile ilişkilendirilmesi, kadınların, evin, doğumun, bereketin ve doğanın koruyucusu olarak kabul edilmesi, Umay Ana kültürüne işaret etmektedir. Ana Fatma kutsal mekânında, kutsal ağacın olması, çıra ve mum yakılması, suyunun şifa kaynağı görülmesi, kurban ve lokma dağıtılması uygulamaları da eski Türk inanışlarının ve geleneklerinin yansıması olarak görülebilir.

Öte yandan kutsal pınarlarla ve akarsuyla yapılan temasın, eren/evliya ve tanrı ile yapılan temas anlamı taşıdığı da görülmektedir. İnsanlar söz konusu kutsal mekânlara veya akarsulara geldiklerinde, burada su ile kurdukları ilişkiyle "kutsalla" ve tanrı ile iletişim kurarlar ve bu iletişimi gerek doğrudan dua ile gerekse sergiledikleri ritüellerle yaparlar. Bu anlamda suya atfedilen kutsiyet, yaşam içerisindeki önemi yanı sıra, "kutsala" tanrıya ya da kutsal kişilerle olan iletişimi kurma rolü üzerinden de söz konusu olmaktadır. Bu durumu kadim zamanlarda su iyeleri ve tanrı ile ilişki kurma amacıyla yapılan su kültürü ritüelleri ve inancında, aynı zamanda Tunceli yöresi Munzur ve Ana Fatma Kültürleri ve akarsu/su kutsiyeti üzerinde de görmek mümkündür.

Tarihsel süreçle beraber, eski Türk inanışlarının ve kültürünün, İslam'la, eski Anadolu inançlarıyla, Paganizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık gibi diğer birtakım inanışlarla beraber, izlerini Tunceli yöresinde gösterdiği görülmektedir. Yörenin eski çağlardan yakın zamana kadar, farklı halklar için sığınak olması, bu durumun en önemli sebebidir. Yörenin bütün bu çerçeve içerisinde, kendi özgün kimliğini oluşturduğunu söylemek gerekir. Bir bütün içerisinde Alevilik/Kızılbaşlık farklı inançların bakiyesinden ziyade, farklı inançların izlerini de bünyesinde yaşatan özgün bir inançtır demek daha sağlıklı olacaktır. Bu anlamda su kültürünü Munzur ve Ana Fatma başta olmak üzere, yöre kutsal mekânlarında görmek mümkündür.

EXTENDED ABSTRACT

Tunceli is in the eastern Anatolia region, surrounded by Erzincan in the north, Elâziğ in the south and Bingöl in the east. Munzur mountains, Karasu river, Keban dam lake and Bingöl mountains constitute the natural borders of the region. The history of the region has a historical depth of thousands of years. Limited archaeological studies have yielded ruins from the Sumerian, Hittite, Assyrian, Urartu, and Roman periods. In addition, there are traces of life from ancient times in the caves, hollows, and rocky structures in the region. The settlement of Turks in Anatolia has had important effects on the history of the Tunceli region. After the Battle of Manzikert, mass raids begun to make Anatolia a homeland.

Tunceli is an important place in terms of the Alevi/Kizilbash population constituting approximately 90% of the city's population. Except for some Sunni villages in the southern parts of the city, mostly Alevi/Kizilbash culture is dominant in the region. It is possible to find the traces of ancient beliefs in the Alevi/Kizilbash district in the region. We can see the reflections of some cults such as ancestor's cult, hearth cult, mountain, rock, tree, water, and natural beliefs. It is possible to concretely identify the animist element in the Alevi/Kizilbash in the region. Mystical and religious narratives rising around cults are seen. The sanctity of the creatures in nature, natural sacred places and cult areas, the belief that there are some divine spirits in nature occupy an important place in Alevi/Kizilbash and Tunceli regions. In our study, water cult, which are among the beliefs of Tunceli region, was evaluated over the holy places of Munzur and Ana Fatma, and the status of the water cult in the ancient Turkish belief in the historical process was compared with the findings.

One of the natural cults considered sacred by the pre-Islamic Turks is water cult. In the old Turkish religion, mountains, trees, etc. waters were considered alive, as in the beliefs. There was a belief that there was a holy spirit in the water. In general, in the ancient Turks, rivers, springs and lakes were seen as cult places, sacred entities, and there was a belief that each of them was their owners. In the water cult of the pre-Islamic Turks, the waters, the nature that could speak, hear, marry, and have children were thought to be possessions of supreme power. Ancient Turks accepted the edges of lakes, streams and springs as sacred places and performed their religious rituals here. Among the main reasons for the formation of water cult, it can be argued that water has a vital importance for cleaning, human life, agriculture, and animal husbandry.

We know that the ancient Turks generally did not have prayer structures. Turks used some natural places as a place of worship rather than in buildings. Spring and riverbanks are places where certain religious rituals are performed for this purpose. Kam rituals, sacrifices, feast ceremonies, individual and collective prayer practices were performed by the holy water.

The reflections of the existing water cult in the ancient Turkish culture and beliefs and beliefs and practices that are the continuation of it are also visible in Tunceli today. Currently, many fountains, lakes and streams in the region are accepted as sacred places. People go to the water's edge to demand healing in the region, to pray and to perform some prayers at important religious times. Munzur Springs and stream, Ana

Buyer Lake, Hızır Lake, Gola Çetü, Ana Fatma, Haskar Fountain on Mount Düzgün Baba are important rivers, fountains, and lakes in the region. In addition to these places, the fountains of all holy places or spring waters, if any, are considered blessed. Although the reflections of the water cult are seen in the sacred places we have mentioned before and in many places that we have not counted, our work will proceed through the holy places of Munzur and Ana Fatma, both in terms of being known in the region and in the general of Alevi/Kizilbash and because the traces in other places are common with these places.

The source of Munzur water, which is the subject of legends and tales from language to language, is in Ziyaret Village located in Ovacık district, at the foot of the Munzur Mountains. The springs here, expressed as forty pores, are the main source of Munzur water. Munzur Valley, through which Munzur water flows, has the status of a national park. The Munzur springs and the entire stream are considered sacred by the local people and the Alevi / Kizilbash. There are many sacred areas and visiting points on the stream, from the spring point to Tunceli city center. It is one of the main places in the local belief world and culture. The holy place of Munzur Baba is not a sacred place like an entombed saint or a shrine. It is a kind of natural cult area formed around a natural place. It is possible to see the cult of mountain, tree, fire, sacrifice and saints, especially the cult of water on Munzur, and to witness many religious rituals. Munzur appears as a strong center of belief.

In the belief of the Tengrism, there is the idea that every water has a spirit. Holy spirits of water, with the consent of God, can show some supernatural powers and interfere in human life. Based on the belief in question, we can say that Munzur is also a kind of water spirit. We can see that the water cult continues in an Islamic sense, and in this sense, Munzur is a saint. There is no custom in Tunceli Alevis to build a place of worship. Alevis of the region perform their worship in places that are considered sacred. People who were far away from holy places also worshiped in sights or in some people's houses, which were created to represent holy places. Munzur is one of the important places of worship in the region in this sense.

Although Hz. Fatima is a historical personality; she is a woman who has gone beyond this situation and became a cult. It has become a strong religious motif and cult with the name "Ana Fatma" (Mother Fatima) or "Fatma Ana". Ana Fatma represents beauty, cleanliness, honesty, fertility, and the mother. The symbol of the Mother Fatma is the moon in the region. Moon is envisioned as the carrier of the values represented by Ana Fatma and the light of Ana Fatma. The place of the Ana Fatma cult in the region is the holy place of Ana Fatma. This holy place is located on the Ovacık highway, 3 km from Tunceli city center, on the edge of the Munzur river. This place also has a sparkling spring water at the foot of a hill. When the current Ana Fatma cult is examined within the folk beliefs of the Tunceli region, Ana Fatma is more often associated with fertility, home, women, and children. It is possible to see the Ana Fatma cult as a continuation of the "Umay" belief in the ancient Turks. It is seen that today the Umay cult continues around the Fadime Ana / Fatma Ana belief in the areas where the Turks lived. People who come to this visit drink water from the holy spring,

light a kindling/fire, make requests in prayers, distribute bite and supplications, and vow their sacrifices in those who can afford it.

We tried to enlighten the water cult, one of the ancient Turkish beliefs, which has existed since the settlement of the Turks in the Anatolian geography, through the holy places of Munzur and Ana Fatma. The most important point among the conclusions we have reached is that the rituals and beliefs that Turks carried out in the geographies they lived in ancient times, some of them one-to-one and some reflections, live under the Alevi/Kizilbash title. The water cult we deal with in this context is an example to this. It is possible to see similar examples in many regions of Anatolia. We can say that the sacred places in the Tunceli region, made sense of water and water, show that some elements of the Tengrism/Shamanism belief continue within the local folk beliefs. Therefore, we tried to reveal the similarities between the water cult and some practices and beliefs carried out around water in the ancient Turks with those in the Tunceli region.

Makale Bilgileri

<i>Etik Kurul Kararı:</i>	Etik Kurul Kararından muaftır.
<i>Katılımcı Rızası:</i>	Katılımcı yok.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
<i>Telif Hakları:</i>	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Article Information

<i>Ethics Committee Approval:</i>	It is exempt from the Ethics Committee Approval.
<i>Informed Consent:</i>	No participants
<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.
<i>Conflict of Interest:</i>	No conflict of interest.
<i>Copyrights:</i>	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

KAYNAKÇA

- Altı, A. (2018). Munzur Baba mitolojisi ve tarihsel kaynakları üzerine bir deneme, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VI(12), s. 71-85.
- Ayan, E. (2002). Türk mitolojisinde su kültü ve yada taşı, *Türkler ansiklopedisi* (C. III, s. 622-629). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aydın, R. (2019). Desimu ve inanç! Rae haq-Kızılbaşlık nedir? S. Halis (Ed.), *Dersim üç dağ* içinde (s. 239-256), İstanbul: Notabene Yayınları.
- Baldick, J. (2010). *Hayvan ve şaman*, İstanbul: Hil Yayın.
- Bars M. E. (2018). Şamanizm'den tasavvufa şamandan sufi/veliye değişim/dönüşümler, *Türkbilig Dergisi*, 36, s. 75-82.
- Baysal, N. (2019). *Türk halk kültüründe su*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk mitolojisi*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Çelik, B. D. (2019). *Tunceli yöresi Aleviliğinde ocaklar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya.
- Danık, E. (2006). *Öteki tanrılar Alevi ve Bektaşî mitolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Deniz, D. (2016). Dersim'de su kutsiyeti, Mizur/Munzur nehri ilişkisi, anlamı ve kapsamı ile baraj/hes projeleri, C. Aksu & S. Erensü & E. Evren (Ed.), *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler* içinde (s. 177-198), İstanbul: İletişim Yayınları,
- Deniz, D. (2014). *Yol/Re: Dersim inanç sembolizmine antropolojik bir yaklaşım*, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Dulkadir, H. (2018), *Dersim'in kutsal mekanları*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Eliade, M. (1992), *İmgeler ve simgeler*, (M. A. Kılıçbay, Çev.), Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*, (İ. Birkan, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş*, (L. Arslan, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Elpe, E. (2014). Dersim'in arkeolojik tarihçesi, 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (20-22 Eylül 2013, Tunceli), Tunceli.
- Erbay, H. (Ed.). (2016). *Dede Korkut kitabı han'ım hey*, Ankara: Tobb Yayınları.
- Ergin, M. (2007). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, P. (2004). *Türk kültüründe ağaç kültü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Esin, E. (1979). *Türk kosmolojisi (İlk devir üzerine araştırmalar)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Evliya Çelebi. (2006). *Seyahatname* (C. III.), S. A. Kahraman & Y. Dağlı (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gezik, E. & Çakmak, H. (2010). *Raa Haqi-Riya Haqi Dersim Aleviliği inanç terimleri sözlüğü*, Ankara: Kalan Yayınları.
- Gökçe, M. (2018). Konargöçer Türk kültürünün kökenleri, M. Gökçe, E. F. Eroğlu (Ed.), *Altaylardan Toroslara konargöçer Türkler* içinde (s. 10-27). Muğla: Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları,
- Gültekin, A. K. (2007). *Tunceli'de Sünni olmak: Ulusal ve yerel kimlik öğelerinin Tunceli-Pertek'te etnolojik tetkiki*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim (Etnoloji) Anabilim Dalı, Ankara.
- Gülyüz, B. G. (2019). İslam öncesi Türk kültüründe ateş ve ateşe hükmedenler (maddi kültür izleri ışığında), *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, IX(17), s. 201-223.
- Günay, Ü. & Güngör, H. (2003). *Başlangıçtan günümüze Türklerin dini tarihi*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Işık, Y. (2012a). *Bir tutam Tunceli*, Ankara: Tunceli Valiliği Yayınları.

- Işık, Y. (2012b). *Tunceli folkloru*, Tunceli: Tunceli Valiliği Yayınları.
- İbn Falan. (2017). *Seyahatname*, Ramazan Şeşen (Haz.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar*, Ankara: TTK Yayınları.
- İnan, A. (1987). Umay İlahesi Hakkında, *makaleler ve incelemeler* (C: I, s. 397-399). Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2011). *Türk milli kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Kalafat, Y. (2012), *Türk kültürlü halklarda mitler*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y. (2004). *Altaylar'dan Anadolu'ya kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kaval, Y. & Koç, A. (2018) Munzur adının kökeni ve Munzur Baba efsanesi'nin sembolik değerler bakımından incelenmesi, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, s. 41-56.
- Kayabaşı, O. A. (2016). Türk mitolojisinin kutsal dışışı: Umay, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7(22), s. 220-228.
- Koç, A. (2016). *Tunceli ili yer adları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Van.
- Köse, O. (2019a), Munzur örneği üzerinden Tunceli (Dersim) yöresindeki eski Türk inançlarının izleri, *Genç Kalemler Tarih, Düşünce ve Kültür Dergisi*, 6, s. 34-37.
- Köse, O. (2019b). Türk kültüründe dağ ve Düzgün Baba Dağı, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I(1), s. 13-24.
- Köse, O. (2021). *Tunceli yöresindeki eski Türk inançlarının izleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Muğla.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2014). Türk kültüründe ateş ve ocak iyeleri, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 43, s. 175-190.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2015). Fatma Ana üzerine anlatılan efsaneler, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, III(6), s. 106-115.
- Ocak, A. Y. (2015). *Alevi ve Bektaşî inançlarının İslam öncesi temelleri*, İstanbul: İletişim.
- Oymak, İ. (2010), Anadolu'da su kültürünün izleri, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15:1, s. 35-55.
- Özcan, H. & Peker, İ. (2015). Munzur Baba efsanesi üzerine bir değerlendirme, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IV(6), s. 54-67.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi I*, Ankara: TTK Yayınları.
- Parlayan, M. (2012). *Tunceli ve çevresinde halk inanışları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Elâzığ.
- Roux, J.P. (2015). *Eski Türk mitolojisi*, (M. Y. Sağlam, Çev.), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Roux, J.P. (1994.). *Türklerin ve Moğolların eski dini*, (A. Kazancıgil, Çev.), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Saltık, T. (2012). *Zamanın döngüsünde Dersim*, İstanbul: Fam Yayınları.
- Şayhan, F. (2018). Altay Türklerinin inanmalarındaki su kültürünün mitsel okuması, *Bilig Dergisi*, 87, s. 83-100.
- Şerefhan Bitlisi. (2016). *Şerefname*, (A. Yegin & O. Aslanoğlu, Çev.), Nubihar Yayınları, C: I, İstanbul.
- Şeşen, R. (2017). *İslam coğrafyalarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*, İstanbul: Bilge Yayınevi.
- Taş, K. (2014). Osmanlı döneminde Dersim ve Kızılbaşlık, 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (20-22 Eylül 2013, Tunceli), Tunceli, s. 60-90.
- Taş, K. (2012). *Tunceli (Dersim) çevresindeki aşiretler ve sosyo-kültürel yapıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

- Tuncel, M. (2012). Tunceli, *İslam Ansiklopedisi* (C. 41, s. 378-380). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkyılmaz, A. (2013). İslamiyet öncesi Türklerde su kültü ve günümüze yansımaları, *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4, s. 83-100.
- Uraz, M. (1994). *Türk mitolojisi*, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Yinanç, M. H. (1944). *Türkiye tarihi Selçuklular devri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

İnternet Kaynakları

- <http://www.ozgurdersim.com/yazi/ana-fatima-344.htm>, Erişim Tarihi: 13.07.2020.
- http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/kalafat_mistik.pdf, Erişim Tarihi: 11.07.2020.
- <http://yeniyaşamgazetesi1.com/isigin-ve-bilgeligin-sembolu-ana-fatma/>, Erişim Tarihi: 13.07.2020.
- <http://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuc-lari-2020-37210>, Erişim Tarihi 16.03.21.

Kaynak Kişiler

- Anık Ağçıhan, Yaş: 82, Tunceli-Pertek, Görüşme Tarihi: 13.10.2019.
- Burhan Öğmen, Yaş: 75, Tunceli-Merkez, Görüşme Tarihi: 14.08.2019.
- Güneş Aydoğdu, Yaş: 80, Tunceli-Merkez, Görüşme Tarihi: 12.10.2019.
- Saniye Dağtaş, Yaş: 47, Pertek-Kacarlar Köyü, Görüşme Tarihi: 12.08.2019.
- Sultan Köse, Yaş: 80, Pertek-Kayabağ Köyü, Görüşme Tarihi: 03.10.2019.
- Yıldız Dağtaş, Yaş: 67, Pertek-Kacarlar Köyü, Görüşme Tarihi: 12.08.2019.
- Zeynel Batar, Yaş:70, Ovacık-Koyungölü Köyü, Görüşme Tarihi:14.08.2019.